

XIX WIECZNY RENESANS INDYJSKI — MIĘDZY LOKALNOŚCIĄ A GLOBALNOŚCIĄ

W rozwoju renesansu indyjskiego, zwanego także renesansem bengalskim lub renesansem hinduizmu, który miał miejsce w XIX wieku, wyróżnia się trzy fazy. Pierwsza z nich związana jest z działalnością Roya i Brahma Samaj i charakteryzuje ją fascynacja wszystkim co zachodnie. Drugi etap związany z działalnością Arja Samaj, oznacza reakcję na ujawnione wcześniej wpływy europejskie oraz podkreślenie dumy ze wszystkiego, co indyjskie. Trzeci etap charakteryzuje wielka synteza ideologii europejskiej i hinduskiej, a jej przedstawicielami byli Wiwekananda i Tagore. Ścierały się w tym okresie dwie tendencje doktrynalne — liberalna i demokratyczna oraz odmienne podejścia do zagadnienia wyzwolenia kraju z kolonialnej okupacji. Od lat osiemdziesiątych XIX wieku zaznacza się w Indiach ideologia nacjonalistyczna, będąca w opozycji do kolonialnego panowania Brytyjczyków. Wszyscy Hindusi bez względu na religię, kastę czy region pochodzenia uświadomili sobie „obcy” charakter białych sahibów rządzących ich krajem, gdy tylko wchodzili w bezpośredni kontakt z nowymi władcami (Wolpert, 2010, 299). Jednocześnie daje się zauważyć coraz wyraźniej wzrost popularności idei równości społecznej, równouprawnienia kobiet oraz dostępu do edukacji, które charakteryzowały Zachód (Justyński, 1985, 254). Celem artykułu ma być ukazanie, w jaki sposób w XIX-wiecznych Indiach kształtowała się idea lokalności, niekiedy przybierająca formy nacjonalizmu indyjskiego, w odniesieniu do globalności, mającej cechy syntezy myśli europejskiej i hinduskiej, w różnych stadiach rozwojowych renesansu indyjskiego.

„Renesans” oznacza nie tylko powrót do źródeł kultury i cywilizacji, ale przede wszystkim ożywienie kulturalne, które opierało się na intelektualnych siłach Społeczeństwa indyjskiego. Wskrzeszenie znajomości historii Indii rozbudziło i także wzmocniło zrozumienie hinduizmu. Odrodzenie sanskrytu doprowadziło do odczytania na nowo wielkich dzieł Mahabharaty i Ramajany. Odkryto dawno zapomnianą historię Czandragupty i Aleksandra Wielkiego (Sikandry), odczytano napisy z czasów Asioki. Hindusi

uzmysłowili sobie, że mogą się szczycić swoim dziedzictwem narodowym. Podbój Bengalu przez Brytyjczyków spowodował nagłą zmianę położenia hinduizmu. Pod rządami muzułmanów religię hinduską ledwie tolerowano. Dla Anglików zarówno hinduizm jak i islam były religiami pogańskimi, ponieważ jednak Brytyjska Kompania Wschodnioindyjska (British East India Company) nie miała zainteresowań religijnych, hinduizm po raz pierwszy od 500 lat zyskał równorzędne stanowisko z islamem. Zdaniem J. Justyńskiego, rozwój panowania brytyjskiego odbył się kosztem społeczności muzułmańskiej, która znajdowała się u władzy w Imperium Mogolów. Reformy kolonizatorów miały na celu osłabienie wpływów elity muzułmańskiej. Szczególnie dotkliwie odczuli muzułmanie zastąpienie języka perskiego i wprowadzenie języka angielskiego do szkół, co godziło w ich dumę narodową. Stąd też wielu badaczy nazywa ten okres renesansem hinduizmu (Justyński, 1985, 18).

INDIE BRYTYJSKIE

W pierwszym okresie brytyjskiej kolonizacji przeważała orientacja konserwatywna, ponieważ Anglikom nie zależało na tym, by Hindusi poznali kulturę europejską. Wiedzieli, że może ona doprowadzić do zmian w mentalności tubylców i wywołać nieprzewidziane następstwa. W 1792 roku dyrektor Kompanii Wschodnioindyjskiej stwierdził: „Amerykę straciliśmy właśnie w wyniku własnego szaleństwa, godząc się na założenie szkół i college'ów. Nie powinniśmy powtarzać tego aktu szaleństwa w stosunku do Indii” (Sharma, Sharma, 2004, 84). Tę orientację popierali orientaliści europejscy, którzy pragnęli zachowania w nienaruszonym stanie społeczności indyjskiej, z czym wiązała się także polityka tolerancji religijnej. Od 1815 roku do głosu zaczęła dochodzić orientacja liberalna, a Brytyjczycy zaczęli dostrzegać potrzebę zmian w społeczeństwie indyjskim. Pozwolono na zakładanie szkół misyjnych. W 1818 roku zostało otwarte pierwsze w Indiach kolegium dla Hindusów w Seramporze (Łodziński, 1993, 78). Działalność misji chrześcijańskich, zakładanie różnego typu szkół doprowadziło do upowszechnienia języka angielskiego a w ślad za tym do ożywienia umysłowego. Poznając klasyczną kulturę europejską Hindusi zauważyli korzyści ze współpracy z kolonizatorami. Okcydentalne, czyli proeuropejskie ugrupowania, składające się z przedstawicieli wyższych kast, utrzymywały ścisłe kontakty z kolonistami i przyjęły narzucone przez Anglików przekonanie o wyższości kultury angielskiej. Narzucone europejskie wzory były z łatwością asymilowane przez wychowanie.

Natomiast konserwatywne ugrupowania preferowały tradycyjny styl życia i były wrogo nastawione wobec wszystkiego co europejskie (Krawczyk, 1990, 22).

Korona Brytyjska potrzebowała urzędników i funkcjonariuszy niższego szczebla, którzy mogliby stać się ich narzędziem w zarządzaniu Indiami. Nie było potrzeby kształcenia naukowców czy inżynierów, a wiedza humanistyczna była dla administracji brytyjskiej wystarczająca. W 1835 roku powołano Committee of Public Instruction, na czele którego stanął T.B. Maculay. Jego raport stał się podstawą polityki oświatowej. Pisał w nim: „Dlatego proponuję byśmy zastąpili ich starożytny system edukacji, tak by myśleli, że wszystko co obce i angielskie jest dla nich lepsze niż ich własne, aż stracą poczucie własnej wartości, własną kulturę, i staną się tym, kim chcemy by byli: prawdziwie zdominowanym narodem (...) Musimy dołożyć wszelkich starań, aby stworzyć klasy, które będą tłumaczami pomiędzy nami a milionami którymi rządzymy; klasę ludzi o hinduskiej krwi i karnacji, ale z angielskim smakiem, opinią, morale i intelektem” (Sharma, Sharma, 2004, 85).

RENESANS INDYJSKI

Na drodze ewolucji myśli indyjskiej w Bengalu pojawili się tacy filozofowie jak Ram Mohan Roy (1772-1833), Dajanand Saraswati (1824-1883), Ramakryszna (1834-1886), Swami Wiwekananda (1863-1902), Rabindranath Tagore (1861-1941), Mahatma Gandhi (1869-1948) i to oni¹ dzięki swojej energii i zaangażowaniu zmienili na trwałe oblicze Indii. Domagali się uzupełnienia etyki samodoskonalenia, charakterystyczną dla starożytnych Indii, etyką czynnej miłości bliźniego. W swoich ideologiach łączyli monoteizm z politeizmem, panteizm z teizmem, afirmację z negacją świata (Schweitzer, 1993, 151). Wszyscy oni otrzymali staranne angielskie wykształcenie, wywodzili się spośród intelektualistów klasy średniej Bengalu, większość była braminami. Jednakże, jak zauważa B. Vogel, najważniejszym dorobkiem myślicieli renesansu indyjskiego było wykształcenie świadomości narodowej na subkontynencie indyjskim. Pojawiła się idea narodu, więzi narodowej, świadomość odrębności. Początkowo były zapożyczeniami z kultury europejskiej, z biegiem czasu ewoluowały, zdaniem Z. Krawczyk, w pięciu fazach:

1814-1833: działalność Roya w Kalkucie

¹ Poza nimi było jeszcze wielu innych działaczy jak Tilak, Naoroji czy myśliciele muzułmańscy, nie będą ich jednak omawiała w tak krótkim tekście.

1833-1857: okres od śmierci Roya do powstania sipajów²

1857-1885: od rewolty sipajów do powstania Indyjskiego Kongresu Narodowego³

1885-1905: od powstania IKN do podziału Bengal⁴ i powstania ruchu Swadesi⁵

1905-1919: od powstania ruchu Swadesi do przejęcia przywództwa przez Gandhiego (Krawczyk, 1990, 28).

Zakładane przez misjonarzy szkoły kształciły ludzi przejętych ideami postępu, gdzie wyżej ceniono osobowy wzór dżentelmena niż wzór osobowości skupionej na samoobsłudze, medytacjach nad sensem życia i nastawionej na samodoskonalenie. Pod koniec lat 20. XIX wieku zaczęła dochodzić do głosu orientacja radykalna, która dążyła do modernizacji Indii na wzór europejski. Należał do niej Ram Mohan Roy, prekursor nowożytnych idei postępu, reformator społeczny i religijny, uznawany za ojca renesansu indyjskiego, założyciel wzorowanej na szkole brytyjskiej Hindu College (Widjalajla). Jego rodzina piastowała wysokie stanowiska urzędnicze jeszcze za panowania dynastii Mogolów. Roy na początku swojej kariery w administracji brytyjskiej udzielał pożyczek pieniężnych i kredytów urzędnikom angielskim, następnie został zatrudniony przez rząd bengalski (Serafini, 2008, 690). Uzyskał tytuł diwana, a imperator delhijski nadal mu tytuł radży (Justyński, 1985, 38). Zafascynowany ideologiami europejskimi, Jamesa Milla (1773-1836), Herberta Spencera (1820-1903) i Immanuela Kanta (1724-1804), próbował bezkrytycznie przenosić na grunt indyjski wszystko co zachodnie. Opracował program rekonstrukcji społeczeństwa indyjskiego eliminując z niego przestarzałe formy obyczajowości takie, jak: sati, mał-

² Powstanie Sipajów 1857-58. Bezpośrednią przyczyną wybuchu powstania było zastosowanie przez Kampanię nowych karabinów Enfield, których naboje były konserwowane za pomocą tłuszczu zwierzęcego, pochodzenia krowiego i wieprzowego, co powodowało, że odgryzanie ich przed użyciem było zakazane zarówno dla muzułmanów jak i Hindusów. Ruch przejął kontrolę nad większą częścią legionów Indii północnych, przywrócił imperium Mogolów. Konflikt zakończył się w kwietniu 1858 roku. Historycy uznają ten epizod za pierwszy zryw niepodległościowy, który w konsekwencji doprowadził do rozwiązania Kampanii Wschodnioindyjskiej, a królowa Wiktoria przybrała tytuł cesarzowej Indii. (Serafini, 2008, 688).

³ Indyjski Kongres Narodowy powstał w 1885 roku, zorganizowany został na płaszczyźnie narodowej i wspierał przeprowadzanie reform w Indiach. Należeli do niego przede wszystkim ludzie z wyższych kast, wykształceni w szkołach angielskich, przeważnie prawnicy, literaci, dziennikarze. (Serafini, 2008, 693).

⁴ Podział Bengal⁴ w 1905 roku doprowadził do rozłamu między Hindusami, przeciwnymi podziałowi, a muzułmanami, popierającymi politykę Brytyjczyków i lorda Curzona.

⁵ Nacjonalistyczny ruch Swadesi, nawołujący do bojkotowania zagranicznych towarów.

żeństwa dzieci i system kastowy (Justyński, 1985, 254). W 1814 roku zrezygnował z pracy na rzecz Brytyjczyków i osiadł w Kalkucie, gdzie rozpoczął studia nad religią, filozofią i reformą społeczności hinduskiej. W 1828 roku założył ruch Brahmo Samaj (Wierzących w Brahmana), organizację społeczno-religijną, która skupiała intelektualistów chcących zerwać z tradycją i zwrócić się w stronę nowoczesności na wzór brytyjski. Opowiadali się za powrotem do monoteistycznej podstawy hinduizmu, co miało na celu stworzenie uniwersalnej religii łączącej wartości Kultury Zachodniej z Mądrością Wschodu. Za pomocą języka angielskiego chcieli popularyzować kulturę europejską i przeciwni byli tworzeniu szkół, w których podstawę nauczania stanowiłby język sanskrycki, który zdaniem Roya, utrzymywał kraj w ciemnocie (Krawczyk, 1990, 25). Do tej pory żaden Hindus nie zajmował się europejską nauką i filozofią, Royowi natomiast w 1820 roku udało się wydać książkę pt. „The Receipts of Jesus”, za co spotkał się z ostrą krytyką braminów. Prowadził badania religioznawcze nad Koranem, Pismem Świętym, Wedami i Upaniszadami. W 1829 roku, dzięki jego staraniom Brytyjczycy wydali dekret zakazujący sati, czyli palenia wdów na stosie pogrzebowym razem ze zwłokami męża. Roy był również przeciwny systemowi kastowemu. W 1830 roku udał się do Anglii jako emisariusz cesarza Mogolów, gdzie zmarł 27 września 1833 roku (Schweitzer, 1993, 152).

Brahmo Samaj po śmierci Roya stało się ośrodkiem kształtowania opinii publicznej. Jak zauważa Janusz Justyński, jego członkom nie udało się zmienić społeczeństwa, nie zlikwidowali systemu kastowego, nie wyeliminowali sati czy innych patologicznych tradycji indyjskich, jak zawieranie małżeństw przez dzieci. Nie udało się im również przemówić do szerszych mas społeczeństwa. Dopiero działalność kolejnych reformatorów odzworowywała życie całego narodu (Justyński, 1985, 86).

W 1875 roku Dajanand Saraswati założył Arja Samaj (Wspólnotę Ariów) jako odpowiednik Brahmo Samaj. Do stowarzyszenia przyjmował przedstawicieli wszystkich kast, był także zwolennikiem małżeństw mieszanych zawieranych przez ludzi z różnych kast oraz przeciwnikiem: małżeństw zawieranych przez dzieci, niedotykalności, analfabetyzmu, pardy, czyli odosobnienia kobiet, chciał zrównać prawa kobiet i mężczyzn. Saraswati charakteryzował się ascetyzmem, rygoryzmem etycznym i brakiem tolerancji. Zarzucał Brahmo Samaj odsunięcie się od własnej kultury i tradycji hinduskiej. Z biegiem czasu, Saraswati zaczął głosić, iż hinduizm jest najważniejszą religią, odwołując się do autorytetu Wed. Arja Samaj przyjęła agresywną postawę wobec Hindusów, którzy przeszli na islam lub chrześci-

jaństwo (Serafini, 2008, 692). Miało to ogromny wpływ na kształtowanie się nacjonalizmu hinduskiego, gdyż ruch ten skierowany był nie tylko przeciwko działalności misyjnej Anglików, ale i przeciw islamowi. W konsekwencji przyczynił się nie tylko do rozbudzenia nacjonalizmu hinduskiego, a także muzułmańskiego. Należy jednak podkreślić, iż nacjonalizm hinduski nigdy nie charakteryzował się agresją i nienawiścią do innych narodów, dlatego też Hindusi nigdy nie podjęli walki z Anglikami i muzułmanami (Justyński, 1985, 88, 159). Po okresie fascynacji wszystkim co europejskie, do głosu zaczęli dochodzić konserwatywni Hindusi, którzy bronili wszystkiego co hinduskie przed tym co obce. Arja Samaj szybko jednak złagodziła swój radykalny stosunek wobec Zachodu, podkreślając konieczność harmonizowania jej z warunkami lokalnymi (Justyński, 1985, 101).

Ramakryszna, którego prawdziwe nazwisko brzmiało Gadadhar Czaterdzi, to bengalski bramin studiujący nauki islamu i chrześcijaństwa. W jego poglądach zauważyć można pierwsze próby stworzenia syntezy, dającej podstawę ruchu narodowościowego. Jako mnich starał się odnaleźć płaszczyznę porozumienia między wszystkimi religiami świata. Uznawał, że każda religia jest prawdziwa i nie ma powodu by jej zmieniać, co w pewien sposób łagodziło postawy członków Arja Samaj. Jako pierwszy Ramakryszna szerzył ideę niesprzeciwiania się złu przez stosowanie przemocy (Justyński, 1985, 97). Kontynuatorem jego myśli był Swami Wiwekananda, wybitny uczony, którego działalność otwiera kolejny etap renesansu indyjskiego. Osobowość Ramakryszny miała ogromny wpływ na kształtowanie poglądów Wiwekanandy, nigdy jednak nie był jego naśladowcą. W przeciwieństwie do swoich poprzedników nie był braminem, pochodził z kasty wojowników (ksztarijów) a jego racjonalny umysł został ukształtowany w Scottish Church College. W 1893 roku wyjechał na światowy kongres religii do Chicago, aby uświadomić Ameryce bogactwo duchowe Indii, oraz by zebrać fundusze na swoją działalność. Przez kolejne lata jeździł po całym świecie, głosząc prawdy zawarte w Wedancie. W 1897 roku powrócił do Indii i założył wraz z innymi uczniami Ramakryszny misję, zwaną Ramakrishna Mission. Do jej głównych celów należało szerzenie pomocy wśród ludzi najuboższych oraz odrodzenie duchowe Indii (Schweitzer, 1993, 158). Wiwekananda był zwolennikiem szerzenia edukacji wśród ludu a w dalszej kolejności mobilizowania ich do zmiany swojej sytuacji materialnej. Walczył z systemem kastowym i zamknięciem się elit indyjskich na wpływy z Zachodu. Pomimo że Wiwekananda wysoko cenił sobie wartość dorobku cywilizacyjnego Indii, dostrzegał potencjał tkwiący w kulturze europejskiej, między innymi ducha równo-

ści, wolności i energii twórczej. Wśród licznych współpracowników Wiwekanandy była Irlandka Margaret Neble, znana również jako Nivedita. Jak twierdził Nehru, Wiwekananda przywrócił Hindusom wiarę w siebie i dumę ze swojej tradycji. Zmarł w wieku 39 lat w 1902 roku (Justyński, 1985, 145).

Najpopularniejszym na Zachodzie przedstawicielem późnego renesansu indyjskiego był Rabindranath Tagore. Jego dziad pod koniec XVII wieku porzucił swoje rodzinne posiadłości i przeniósł się do Govindpuru, które w przyszłości stało się jedną z dzielnic Kalkuty. Dzięki działalności handlowej i bankowej rodzina Tagore stała się posiadaczami wielu nieruchomości w Indiach, czerpała również ogromne korzyści ze współpracy z rosnącą w siłę Kampanią Wschodnioindyjską. Dziad Rabindranatha, Dwarkanath Tagore zmarł w 1846 roku podczas wycieczki po Londynie w wieku 52 lat. Dwarkanath Tagore należał do grona najwybitniejszych i zarazem najbardziej aktywnych przedstawicieli inteligencji indyjskiej, wspierał Rama Mohana Roya w jego wysiłkach na rzecz zreformowania społeczeństwa indyjskiego. Był wysoko ceniony przez administrację kolonialną oraz kręgi dworskie, czego wyrazem było nadanie mu godności szlacheckiej przez królową Wiktorię, której nie przyjął. Przyjaźnił się z niemieckim filologiem Friedrichem Max Mullerem (1823-1900), który w Paryżu zgłębiał tajniki Rygwedy. Także ojciec Rabindranatha, Devendranath był zagorzałym zwolennikiem ruchu Brahma Samaj. Choć działalność rodziny Tagore była głęboko przesiąknięta tradycją hinduską i muzułmańską, nie szczędzili oni środków na rozwój zachodniej edukacji, włączając w to szkoły wyższe, w których można by było zgłębiać nauki przyrodnicze i medycynę. Devendranath Tagore był jednym z głównych działaczy dopiero budzącej się społeczności Bengalu. Kształcił się w tej samej angielsko-hinduskiej szkole co Ram Mohan Roy i pozostawał pod jego wielkim wpływem. Był doskonale obeznany zarówno w filozofii europejskiej jak i hinduskiej. Dzięki swej sile charakteru zyskał przydomek Maharszi, czyli Wielki Wieszcz. Rabindranath Tagore urodził się 7 maja 1861 roku. W 1878 roku, mając siedemnaście lat, zostaje wysłany na studia prawnicze do Londynu. Jednakże po osiemnastu miesiącach na prośbę ojca rzucił studia i wrócił do Indii. W 1882 roku ukazała się jego pierwsza książka w języku bengalskim „Sandhya Sangeet”. W 1883 roku, mając 23 lata ożenił się z 10 letnią Bhavatarini, półanalfabatką, a w 1890 roku po raz drugi wyjechał do Anglii. Po powrocie zajął się nadzorowaniem rodzinnego majątku. Jako właściciel ziemski, Tagore zaczął wprowadzać podstawy nauczania dla swoich pracowników. W 1901 roku opuścił posia-

dłość ziemską w Seliadah i przeniósł się z rodziną do Santiniketan. 22 grudnia 1901 roku, w rocznicę przystąpienia jego dziada do Brahma Samaj, nastąpiła uroczysta inauguracja jego nowej szkoły, która była próbą zrekonstruowania tradycyjnego modelu wychowania. Oparta była na zasadach tradycyjnej szkoły leśnej (aśramy), gdzie gromadzili się oddani medytacjom mędrcy i duchowi nauczyciele — guru. W listopadzie 1913 roku otrzymał Literacką Nagrodę Nobla. (Krawczyk, 1990, 144) Jego wizja szkoły idealnej znalazła odzwierciedlenie w Visva Bharati, założonym w 1921 roku centrum kultury indyjskiej. Uniwersytet ten był jedynie luźno zarysowaną ideą, w jej organizacji brakowało sprecyzowanych przepisów, regulaminów, norm. W koncepcji Tagore miał on budować most między narodami, między Wschodem a Zachodem, południem a północą. Mogli w nim studiować ludzie z całego świata i w różnym wieku (Bhattacharya, 2010, 260). Pod koniec życia Tagore stał się propagatorem nowej idei loka-shiksha, czyli oświaty ludowej (Bhattacharya, 2010, 30). Zrywa Tagore z fatalizmem, charakterystycznym dla hinduizmu, i zastępuje go ideą wolności ludzkiej, która stanowi warunek wszelkiego rozwoju. Krytykuje nacjonalizm, z którym wiąże największe wstrząsy polityczne i utożsamia go z kapitalizmem monopolistycznym, będącym narzędziem ekspansji kolonialnej, wykorzystywanej przez imperializm. Tagore był zwolennikiem internacjonalizmu, budowania ogólnoludzkiej jedności między narodami, przeciwstawiał się zarówno ideom lansowanym przez Japonię o jedności azjatyckiej, jak również ideom paneuropejskim czy panamerykańskim (Justyński, 1985, 246).

Zwolennikiem idei jedności azjatyckiej był Bal Gangadhar Tilak, urodzony w 1856 roku radykalny działacz indyjski, indolog, twórca ruchu narodowo-wyzwoleńczego. Duży wpływ na formowanie jego światopoglądu miała sytuacja polityczna na Dalekim Wschodzie, a głównie wzrost napięcia między Rosją a Japonią. Tilak zafascynowany był japońskim pisarzem Kakuzo Okakurą (1862 — 1913), który uważał, że jedność azjatycka ma być przeciwwagą dla panowania europejskiego w Azji. Sukces każdego narodu azjatyckiego w walce z kolonizatorem, to sukces Azji w walce o niepodległość. Zarówno Tilak jak i Okakura jedność Azjatów dostrzegali w buddyźmie, wspólnej religii Indii, Japonii i Chin. Po zwycięstwie Japonii nad Rosją Tilak nie ukrywał swojej sympatii z „azjatyckimi braćmi”. Nie dostrzegał w tym konflikcie walki o wpływy na Dalekim Wschodzie, ale walkę między różnymi kręgami cywilizacyjnymi, z których jeden reprezentuje Azję, a drugi Europę (Justyński, 1985, 214).

Renesans indyjski kończy się wraz z podziałem Bengalów i dojściem do władzy Mahatmy Gandhiego⁶, który był często krytykowany przez Tagorego za swoją politykę zaniechania współpracy z Anglikami i negocjowanie wszystkiego co Zachodnie. Historycy są sprzeczni w swoich poglądach na temat tego, czy wydarzenia jakie miały miejsce po podziale Bengalów w 1905 roku można zaliczyć do renesansu indyjskiego. Krawczyk uważa jednak, podobnie jak Sarkar, że bez Gandhiego i jego poglądów, myśl renesansu indyjskiego byłaby niepełna, ponieważ jego filozofia życiowa została ukształtowana przez myślicieli XIX wiecznych i była niejako ich kontynuacją. Mahatma Gandhi urodził się w 1869 roku w Porbandarze, w kaście wajsjów, rzemieślników i rolników. Po ukończeniu osiemnastego roku życia wyjechał do Londynu na studia prawnicze a w 1893 roku rozpoczął pracę w muzułmańskiej firmie w Durbanie w Afryce Południowej. To tam Gandhi rozwinął swoją metodę działania zwaną Satjagraha, czyli trzymanie się prawdy. Jego metoda niewspółdziałania oparta na braku przemocy i nieposłuszeństwie obywatelskim sięgała do tradycji kulturowych antycznych Indii (Wolpert, 2010, 345). Gandhi poczuł na własnej skórze rasizm, uprzedzenia i niesprawiedliwość w stosunku do „kolorowych”. W czasie powstania Zulusów Gandhi zorganizował jedyną jednostkę medyczną, która udzielała pomocy czarnoskórym rebeliantom. W czasie lat spędzonych w Południowej Afryce Gandhi czerpał inspiracje do swoich działań z pism Lwa Tolstoja. Przetłumaczył listy Tolstoja do Hindusów, a także korespondował z nim aż do jego śmierci. Gandhi był także zainspirowany twórczością amerykańskiego pisarza Henry’ego Davida Thoreau, a szczególnie jego esejem o nieposłuszeństwie obywatelskim. (Mrozek, 1977, 35). Thoreau, który odmawiając zapłaty podatku federalnego, wyraził dezaprobatę wobec sankcjonowanej przez rząd polityki i trafił na jedną noc do więzienia. Jego esejem zatytułowanym: „Obywatelskie nieposłuszeństwo” zainteresował się Tolstoj. Stał się głównym ideologiem nieposłuszeństwa obywatelskiego kolportując przesłanie głównie wśród różnej maści dysydentów, działających na terenie ówczesnej Rosji. Dopiero za sprawą Gandhiego dokonało się, po półwieczu od wystąpienia Thoreau, odrodzenie tej formy walki politycznej (Orzada, 2007) Po powrocie z Afryki, Gandhi pracował koło Ahmedabadu, gdzie stworzył aśram i pomagał wyzyskiwanym chłopom i robotnikom z fabryki tekstylnej. W 1920 roku postanowił zerwać wszelką współpracę z Anglikami i kierował kampanią na

⁶ Słowo Gandhi po gudzaracku znaczy sklepikarz (Wolpert, 2010, 344).

rzecz niepodległości Indii, w rezultacie której wybuchły zamieszki. Gandhi został oskarżony o podżeganie do buntu i skazany na sześć lat więzienia. Po wyjściu z niego wycofał się z życia politycznego i poświęcił moralnej i społecznej edukacji ludu. Walczył z: niedotykalnością, małżeństwami dzieci, alkoholem i narkomanią. Nie wystarczała mu zwykła dobroczynność, chciał walczyć z przyczynami biedy (Schweitzer, 1993, 163). W 1930 roku Gandhi ruszył na czele marszu solnego, który był traktowany jako walka z podatkami i rządem. Gandhi został ponownie aresztowany. Na kilka dni przed śmiercią mówił o przywróceniu przyjaźni między Hindusami, muzułmanami, chrześcijanami, sikhami. 30 stycznia 1948 roku Gandhi został zamordowany (Wolpert, 2010, 423).

ODRODZENIE MUZUŁMAŃSKIE

Ruch renesansu hinduskiego nie był jedynym w XIX wiecznych Indiach. Równoległe do hinduskiego istniał nurt odrodzenia muzułmańskiego. Miał on różne oblicza, ponieważ część muzułmanów chciała powrotu do pierwotnego arabskiego islamu i wiązała się z ruchem panislamistycznym. W drugiej połowie XIX wieku niektórzy przywódcy muzułmańscy zaczęli dostrzegać związek pomiędzy izolacją muzułmanów a pogorszeniem ich sytuacji życiowej. Należeli do nich: Sayyid Ahmad Khan (1817-1898), Abdul Latif (1828-1893), Sayyid Ameer Ali (1849-1928) i Muhammad Iqbal (1873-1938) (Justyński, 1985, 129). Za ojca odrodzenia muzułmańskiego uważa się Khana, religijnego radykała, który dążył do oderwania się muzułmanów od hinduskich nacjonalistów. Został pierwszym ideologiem, który połączył tradycje persko-arabskie z myślą zachodnią. Pragnął, by muzułmanie otrząsnęli się po utracie Imperium Mogolów i wkroczyli na drogę współpracy z Brytyjczykami. W 1875 roku założył w Aligarh Muhammedan Anglo-Oriental College, główną instytucję oświatową muzułmanów a zarazem „Mekkę” muzułmańskiego odrodzenia intelektualnego. Co znamienne, Khan nie uznawał szariatu za powszechnie obowiązujące źródło prawa, a występował za ujednoczeniem i kodyfikacją prawa indyjskiego. Podobnie Abdul Latif zerwał z ideą panislamską i wojującym islamem arabsko-tureckim na rzecz zbliżenia z Hindusami i Brytyjczykami. Przeciwstawiał się modnym w szerokich kręgach muzułmańskich ideom głoszonym przez wielkiego reformatora muzułmańskiego Dżamala ad-Dinal-al-Afganiego (1838-1897), który urodził się w szyickiej Persji, spędził jednak wiele lat w brytyjskich Indiach i Egipcie. W płomiennych przemówieniach zachęcał muzułmanów do korzystania ze zdobyczy zachodniej nauki, która jego

zdaniem rozwinęła się właśnie dlatego, że Europejczycy przejęli dawne islamskie pryncypia. XIX-wieczni reformatorzy islamu postulowali przeciwstawienie się zachodniej dominacji, obronę tożsamości i godności muzułmanów. W 1839 roku sultan Imperium Osmańskiego Abdulmecit (1823-1861) wydał edykt o tanzimacie. Ideolodzy tanzimatu wierzyli, że „przyjęcie nowoczesnej wiedzy powinno ograniczyć się do sfery praktyczno-technicznej. Na poziomie bowiem czystej myśli muzułmanie nie potrzebują zachodnich zdobyczy intelektualnych. Więcej, powinni ich unikać, bo mogłyby zasiać wątpliwości w muzułmańskich umysłach, podczas gdy tradycyjny islam daje zadowalające odpowiedzi na wszystkie kwestie światopoglądowe” (Włodek-Biernat, 2009). Ruch panislamistycznym, mający być strukturą ponadnarodowościową i mający objąć wszystkie kraje muzułmańskie, skierowany był przeciwko Brytyjczykom i wyrażał dążenia sił liberalno-burżuazyjnych. Latif uważał, że aby przeciwstawić się nacjonalistycznym siłom hinduskim należy współpracować z kolonizatorami, którzy w końcu zmuszeni będą docenić rolę muzułmańskich sojuszników. Jednym z bliskich współpracowników Latifa był Sayyid Ameer Ali, założyciel National Mahammedan Association, organizacji, której celem było przygotowanie muzułmanów do pełnienia funkcji publicznych oraz upowszechnianie angielskiego systemu szkolnego (Justyński, 1985, 115). Muhammad Iqbal odegrał ogromną rolę w kształtowaniu ruchu panislamistycznego. Studiował w Cambridge, gdzie poznał europejską myśl polityczną oraz w Niemczech, gdzie pasjonował się ideami Friedricha Nietzschego (1844-1900). Z biegiem lat stał się twórcą separatyzmu muzułmańskiego i dążył do powrotu do tradycji islamskich. Ogromny wpływ wywarły na niego ruchy panislamistyczne w innych częściach świata, a także utwory Dżalaluddina Rumiego (1207-1273). Iqbal zbliżył się do Maulana Kasim Nanwtawiego (1852-1901), który przeciwny był współpracy z Hindusami i Brytyjczykami, popierał zakładanie madras, w których uczono w urdu i odrzucano wiedzę europejską. Iqbal przestał identyfikować się politycznie z władzą w Indiach. Uważał, że interesy polityczne podobnie jak religijne muzułmanów indyjskich związane są z kalifem stojącym na czele Imperium osmańskiego. W 1911 roku napisał: „Zasadnicza różnica między wspólnotą muzułmańską a innymi wspólnotami świata zawiera się w szczególnym pojmowaniu przez nią pojęcia narodu. To nie jest jedność języka czy kraju, co jest podstawą narodowości, ale wiara w pewien światopogląd udział w tej samej historycznej tradycji, która mówi nam, że jesteśmy członkami społeczności stworzonej przez Proroka islamu” (Toczek, 1984, 127).

XIX-wieczny Renesans indyjski charakteryzował się niezwykle ożywieniem intelektualnym wśród wyższych warstw społeczeństwa. Jego przedstawiciele, mimo iż wykształceni na wzór brytyjski, znali wartość własnej kultury i czerpali z niej natchnienie. Różnica między nimi polegała na stosunku do kolonizatora, różnie postrzegali rolę tradycji hinduskiej i muzułmańskiej, odmienne mieli spojrzenie na sposoby reformowania społeczeństwa Indii. Jedni, jak Roy, czerpali z Anglików wzór do naśladowania, inni jak Saraswati negowali wzorce kulturowe Anglików. Jeszcze inni, jak Tagore, próbowali dokonać syntezy kultury europejskiej z indyjską. W praktyce wiązało się to z próbą wyeliminowania z tradycji indyjskiej, tych elementów, które hamowały rozwój kraju, a starano się podkreślić te tradycje, które budowały w sposób pozytywny naród indyjski. Każdy z wielkich myślicieli na swój sposób chciał dokonać reformy społecznej, wyeliminować z życia społecznego rytuał sati, małżeństwa dzieci, niedotykalność. Roy chciał to zrobić przy pomocy Anglików, Gandhi przeciwnie, sam swoją działalnością wskazywał, co należy czynić, co przeplacił wolnością. Po Tagore i Gandhim żyło jeszcze wielu wybitnych myślicieli indyjskich, jednak ich działalność miała zupełnie inną formę, niż działalność w dobie renesansu. Również islam przeżywał odrodzenie. Stworzono w owym czasie ruch panislamistyczny, który skupiał zwolenników idei powstania jednego ponadnarodowościowego państwa muzułmańskiego.

Bibliografia:

- Bhattacharya, Asoke; 2010, *Education for the People. Concepts of Grundtwig, Tagore, Gandhi and Freire*, Boston: Sense Publisher
- Grabowska, Barbara; Śliwczyńska, Barbara; Walter, Elżbieta; 1999, *Z dziejów teatru i dramatu bengalskiego*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog
- Justyński, Janusz; 1985, *Myśl społeczna i polityczna renesansu indyjskiego od Rama Mohana Roya do Rabindranatha Tagora*, Warszawa: PWN
- Kieniewicz, Jan; 1975, *Kerala. Od stanu równowagi do stanu zacofania*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski
- Kieniewicz, Jan; 2003, *Wprowadzenie do historii cywilizacji Wschodu i Zachodu*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog
- Krawczyk, Zofia; 1990, *Rabindranath Tagore — poszukiwanie prawdy i piękna w teorii i praktyce wychowania*, Warszawa: PWN

- Łodziński, Sławomir; 1993, *W dążeniu do równości*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski
- Mehrotra, Arvind Krishna; 2007, *Historia anglojęzycznej literatury indyjskiej*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog
- Mrozek, Bogusław; 1977, *Mahatma Gandhi — przywódca Indii*, Wrocław: Wydawnictwo Książka i Wiedza
- Orzada, Tomasz; 2007, *Nieposłuszeństwo obywatelskie w perspektywie historycznej*, *Słowo Młodych* nr 3
- Panikkar, Kavalam Madhava; 1965, *Dzieje Indii*, Warszawa: PWN
- Rothermund, Dietmar; 2010, *Indie. Nowa azjatycka potęga*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog
- Serafini, Luca (red.); 2008, *Historia Powszechna*, tom XVII, Kraków: Studio J.M.
- Sharma, Ram Nath; Sharma Rajendra Kumar; 2004, *History of Education in India*, New Delhi: Atlantic
- Schweitzer, Albert; 1993, *Wielcy myśliciele Indii*, Warszawa: Cyklady
- Toczek, Ewa; 1984, *Być muzułmaninem w Indiach*, Wrocław: Ossolineum
- Włodek-Biernat, Ludwika; 2009, *Nowoczesny islam jest tylko na Zachodzie*, *Gazeta Wyborcza* 25.05.2009
- Wolpert, Scott; 2010, *Nowa historia Indii*, Warszawa: Książka i Wiedza
- Vogel, Daniel; 2007, *Historia a postkolonializm: pisanie historii narodowej i jej obecność w krytyce i literaturze postkolonialnej*, Racibórz: Państwowa Wyższa Szkoła w Raciborzu